

А. Ігнатюк, д-р екон. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ЗАРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК ТЕОРІЇ ГАЛУЗЕВИХ РИНКІВ

У статті визначені етапи зародження та розвитку теорії галузевих ринків з метою більш повного уявлення щодо її сучасних цілей, завдань та напрямів дослідження.

Ключові слова: галузеві ринки, конкуренція, парадигма "структура-поведінка-результат", гарвардська школа, чиказька школа.

A. Ignatyuk, Doctor of Sciences (Economics)
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE BIRTH AND DEVELOPMENT OF THE THEORY OF INDUSTRY MARKET

In this article the stages of the birth and development of the industry markets theory were defined in order to have a full picture of its current goals, objectives and areas of study.

Keywords: industry markets, competition, paradigm "Structure – Conduct – Performance approach" SCP, Harvard School of Economics, Chicago School of Economics.

УДК 330.341:330.837

О. Катигрובה, канд. екон. наук, асист.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

РОЗВИТОК ТЕОРІЇ ІННОВАЦІЙ В КОНТЕКСТІ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

У статті визначено сутність теорії інновацій, класифіковано напрями її розвитку, досліджено особливості еволюції інноваційної теорії в контексті інституціоналізму та розкрито її значення в постіндустріальній теорії.

Ключові слова: інновації, теорія інновацій, інституції, традиційний інституціоналізм, неінституціоналізм, наука, технології, знання, теорія постіндустріального суспільства.

Інноваційний розвиток економіки досягається та вимірюється поширеністю інноваційних процесів в усіх інституційних секторах економіки, у першу чергу, у наукоємних та високотехнологічних галузях, що є зародком нового технологічного укладу. Розвиненість науки, ефективні освітні технології, доступ до них і інших новітніх технологій стали важливими складовими моделі стійкого розвитку передових країн сучасності. В Україні і досі триває складний процес ринкової трансформації, пріоритетом якого є інноваційні засади розвитку. Становлення інноваційної моделі економіки передбачає формування ефективного інституційного середовища. Оскільки значення інституцій в житті сучасного суспільства зростає, то відповідно теорія інновацій вирішальною мірою формується під впливом інституціоналізму. Погляд на інновації через призму нового інституціоналізму зумовлений потребою створення та розвитку інститутів ринку в країнах у період трансформації. Інституціональні критерії базуються на врахуванні конкретно-історичних умов тієї чи іншої країни, наслідуванні традицій, ідей, духовно-світу населення, системі ціннісних уявлень.

Як якісно новий напрям світової економічної думки інституціоналізм увібрав у себе найкращі ідейно-теоретичні та методологічні досягнення попередніх шкіл економічної теорії. Абстрагуючись від впливу ринкових сил, неокласична школа не змогла дати задовільного пояснення явищу поглиблення нерівномірності економічного розвитку різних країн світу в умовах, коли ключовий ресурс сучасного розвитку – наукові знання та технології – є загальнодоступними. Разом з тим, існування ефективних інститутів ринку, передусім добре розробленої системи прав власності, підкріпленою конкуренцією між товаровиробниками, є вихідною передумовою будь-якої неокласичної моделі економічного зростання.

Дослідженню особливостей розвитку інновацій у різні часи присвячено багато наукових праць і поглядів, об'єднаних у теорію інновацій. У роботах українських вчених Ю.Бажала, В.Гейця, В.Сизоненка, П. Солом'янюка, Л.Федулової, І.Шовкун та інших науковців висвіт-

люються напрями та етапи становлення інноваційних процесів. Дослідження доводять, що країни, які сьогодні використовують інновації як один з найважливіших джерел економічного розвитку, завтра отримають переконливіші конкурентні аргументи для економічної, промислової, політичної експансії на світовій арені та значно посилять власні стратегічні позиції.

Окремі аспекти щодо розвитку інновацій в теорії інституціоналізму досліджені сучасними економістами. Цим проблемам присвячені наукові праці В. Базилевича, Т.Гайдай, А.Маслова, В.Осецького, А.Чухна та ін. Увагу науковців та практиків сконцентровано на проблемах розвитку теорії інновацій в контексті інституціональної науки, її методологічний аспект, дискутуються питання стосовно вибору заходів та інструментів ґрунтовної економічної концепції, побудови ефективною моделі інноваційного розвитку, тому і виникає потреба у зверненні до аналізу еволюції інноваційної думки в економічній теорії.

Метою статті є узагальнення наукових поглядів щодо особливостей розвитку теорії інновацій в контексті інституціоналізму та формування її основних засад в постіндустріальній теорії.

Теорія інновацій – це сукупність знань про теоретичні проблеми науково-технічного прогресу, методологічні підходи до формування інноваційної політики і механізму її реалізації, а також процес трансформації досягнень науки і техніки у новий продукт, технологію, рішення різного характеру на всіх рівнях економічної системи.

Нами визначено, що серед узагальнюючих критеріїв класифікації теорії інновацій найбільш ґрунтовно її характеризують такі чинники як: об'єкт дослідження, порядок хронології, причина появи інновацій та їх роль у стимулюванні економічного прогресу. Відповідно до перелічених ознак, розрізняємо шість основних напрямів теорії інновацій: випадкові "дошумпетеровські" теорії, класичні теорії, теорії економічного зростання, теорії економічних циклів, еволюційні теорії, соціально-психологічну модель (табл.1).

Таблиця 1. Характеристика напрямів теорії інновацій

Напрямок теорії інновацій	Період	Об'єкт дослідження	Причина появи інновацій	Роль інновацій
Випадкові "до-шумпете-ровські" теорії	Поч. XVIII ст. – сер. XIX ст.	Інновації як випадкове явище капіталістичної системи	Поділ і спеціалізація праці	Мало досліджено, проте помічено їх вплив на зміну продуктивності праці
Класичні теорії	Сер. XIX ст. – поч. XX ст.	Підприємець як рушійна сила НТП	Розвиток підприємництва, інвестицій	Стимулятор появи нових товарів, технологій, ринків сировини
Теорії економічного зростання	XX ст.	Технологічні зміни як фактор економічного зростання	Нагромадження капіталу; державне стимулювання розвитку галузей-лідерів; конкуренція	Прямо пропорційний вплив на зміну продуктивності праці; об'єкт дослідження багатofакторних макроекономічних моделей
Теорії економічних циклів	Кін. XIX ст. – кін. XX ст.	Базисні інновації як основа техніко-економічного розвитку; життєвий цикл інновацій	Закономірність розвитку довгих хвиль в економіці	Інструмент подолання стагнації в економіці; засіб отримання прибутку
Еволюційні теорії	Сер. XX ст. – кін. XX ст.	Поведінка фірм в умовах "природного відбору"; процес дифузії інновацій	Періодичність технологічних змін	Чинник розвитку окремих господарюючих суб'єктів та економічної системи в цілому
Соціально-психологічна модель	Кін. XX ст. – поч. XXI ст.	Людські відносини як базис управління інноваційною діяльністю	Плідна робота колективу	Рушійна сила економічного розвитку

Джерело: систематизовано автором

Вперше інноваційні ідеї в теорії інституціоналізму описано у концепції Й.Шумпетера [10], сутність яких полягає у дії механізму конкуренції, що дозволяє досягти фірмам ринкових переваг за допомогою інновацій. Завдяки ринковій конкуренції автоматично підтримується механізм інноваційного розвитку господарської системи, а технічний прогрес породжує подальший технічний прогрес. Соціально-психологічне зростання, підвищення рівня життя як результат поширення інновацій відкриває нові можливості розвитку особистості і творчого потенціалу.

Серед існуючих підходів до генезису сучасного інституціоналізму можна виокремити такі напрями: соціально-психологічний, соціально-правовий, кон'юнктурно-статистичний, об'єднані у "традиційний інституціоналізм", а також соціальний напрям і нова інституціональна теорія, що належать до неінституціоналізму і нової інституціональної економічної теорії.

З нашого погляду, розкриття техніко-технологічних чинників виробництва відбувається в межах системи відносин між групами економічних агентів, які переслідують різновекторні інтереси, що створює умови для потенційного або реального конфлікту. У даному випадку з позиції інституціональної теорії істотний інтерес викликає поведінка суб'єктів господарювання та визначення взаємозв'язку між їх поведінкою, прийняттям рішень та інноваціями.

У 20-30-х роках XX століття Т.Веблен, засновник соціально-психологічного інституціоналізму, спробував обґрунтувати принципи розвитку економічного життя з точки зору суспільної психології, керуючись підсвідомими інстинктами людей. Він вважав, що оскільки нормальний розвиток суспільства відбувається лише у випадку відповідності його інституціональної структури навколишньому середовищу, то інститути, що не пристосовуються до змін, стають "консервативним фактором" і, відповідно, перешкодою інноваційному розвитку.

Засновник соціально-правової течії інституціоналізму Дж.Коммонс за основу власних досліджень використовує не психологічні і біологічні фактори, а правові норми. Науковець пояснює процес інноваційної діяльності бажанням людей домогтися ліпшого життя, що вимагає встановлення такого юридичного і економічного порядку, який забезпечив би сталу основу і гарантії для чекання.

На відміну від Дж.Коммонса, засновник кон'юнктурно-статистичного напрямку інституціоналізму В.Мітчелл вважав, що найсерйозніший вплив на господарську поведінку людей має грошовий фактор у вигляді обігу грошових знаків та діяльності фінансово-кредитних установ, де відповідно "гроші є головним двигуном економічної діяльності і відіграють самостійну роль у суспільстві" [5, с. 1089].

З нашого погляду, вивчаючи закономірності циклічних коливань, учений не наголошує на інноваційному чиннику як основній причині змін, але, математично обґрунтовуючи власні гіпотези, у якості перемінних поряд з витратами, ціною, процентною ставкою, кредитними і банківськими резервами він використовує фактор прийняття інвестиційних рішень та інвестиційних витрат, які нерозривно пов'язані з інноваційними циклами.

Отже, соціально-психологічний напрям інституціональної теорії орієнтований на вивчення соціального, психологічного, економічного та технологічного аспектів, кон'юнктурно-статистичний напрям концентрується на обґрунтуванні соціально-економічних аспектів, а соціально-правовий – досліджує юридичні особливості існування суспільства та його складових.

На думку автора, традиційний інституціоналізм, продовжував вивчати закономірності розвитку інноваційного процесу, приділяючи більше уваги соціально-економічним чинникам (соціальному, юридичному, психологічному, економічному та іншим аспектам). Важливий бік природи інститутів – це їхні конфліктні передумови. В основі погоджувальної природи інститутів лежить триада "контакт – конфлікт – контракт". Інститути забезпечують потреби у зниженні психологічних, соціальних і економічних витрат протистояння і конфронтації, не усуваючи сам чинник взаємного тиску суб'єктів як необхідний механізм соціальності.

Подібний підхід дозволив переглянути існуючі погляди на інновації як суто технологічне явище, що значно поглибило світогляд про природу інновацій та їх наслідки.

Представники неінституціонального напрямку Р.Коуз, Д.Норт, Дж.Ходжсон, О.Уільямсон, Р.Нельсон та ін. підтримали думку, що інституції та технології пов'язані щільним кореляційним зв'язком, а існуючі інституції визначають тип економічної системи суспільства. Оскільки учасники ринку володіють асиметричною ін-

формацією, то процес її передачі та отримання потребує трансакційних витрат, тобто "витрат ресурсів для планування, адаптації та контролю за виконанням узятих індивідами зобов'язань в процесі відчуження та привласнення прав власності та свобод" [5, с. 1111].

Інституціональний підхід зосереджує увагу на позаекономічному тлумаченні сутності рушійних сил інноваційного розвитку, розглядаючи формування різноманітних соціальних структур суспільства як комплекс об'єднаних формальних і неформальних інституцій, що активно впливають на економічні процеси.

Головною передумовою ефективності економічної системи є ефективні інституції, оскільки сукупність політичних і соціально-економічних інститутів зумовлює гарантування виконання контрактних зобов'язань усіма економічними агентами та сприяє найповнішому використанню продуктивності виробничих факторів економічного зростання. Ці ефективні інституції забезпечують легку пристосовуваність політико-економічної системи до нових умов і можливостей, які виникають завдяки науково-технічному прогресу.

Еволюція інституцій – це природний спосіб реалізації інституційних змін, що реалізується шляхом еволюційно-генетичного розвитку, в процесі якого неформальні інституції, що існують у вигляді норм, традицій, правил, звичаїв, набувають законодавчо-правового оформлення, тобто формального статусу [3, с. 32].

Д.Норт стверджує, що інститути задають систему стимулів (позитивних і негативних), спрямовуючи діяльність людей у певне русло. Технологія, з його точки зору, спроможна задати тільки верхню межу прогнозованого економічного зростання, тому що в контексті інституціональної теорії за нульових трансакційних витрат збільшення обсягу знань та їх використання є ключем до потенційного добробуту суспільства [7, с. 32].

Подальший розвиток інституціоналізму пов'язаний з розвитком індустріального суспільства і з появою та поширенням теорії постіндустріального суспільства. Ця теорія ґрунтується на дослідженні формування і розвитку суспільства на основі прогресу нового знання і технології суспільного виробництва.

Для успішного технічного та економічного розвитку вирішальне значення має корінна зміна відсталіх соціальних та політичних інститутів, оскільки досягти прогресу можливо тільки за умови вживання заходів, одночасних з техніко-економічною модернізацією, які передбачають подолання застарілих уявлень, пануючих у психології суспільства. "Індустріальна система виявила свою неспроможність забезпечити гармонійний розвиток працівника, найповніше задовольнити його потреби та реалізувати творчий потенціал і, відповідно, посилила трансформацію суспільства та людського розвитку" [8, с. 48].

Таким чином, предметом дослідження теорії інновацій індустріального періоду є розквіт промислового виробництва, що супроводжується зростанням автоматизації виробничого процесу, поширенням системи машин, пов'язаних в один технологічний ланцюг; підвищенням ролі великих корпорацій – могутніх інтеграторів інновацій світової економіки у її галузях-лідерах; перевага науково-технічної інтелігенції як носія інноваційних знань; домінування держави як основного правового інституту суспільства.

Теорія постіндустріального суспільства є результатом взаємодії і розвитку багатьох економічних, соціальних і політичних концепцій, чим було покладено початок новому етапу в економічній науці. Д.Белл [2] вважав характерними ознаками постіндустріального суспільства: перехід від виробництва товарів до виробництва послуг; переважання серед працівників "класу" професійних

працівників і техніків; прийняття рішень на засадах нової "інтелектуальної технології"; орієнтація в майбутньому на методи контролю і оцінка можливих напрямів розвитку технології; провідна роль теоретичних знань, як основи нововведень у всіх сферах суспільства.

"Постекономічна епоха", суб'єктами якої сьогодні реально є лише окремі категорії нематеріально мотивованих громадян різних країн, формується не як період всезагального миру, а як найбільш насичений суперечностями етап соціального прогресу [1, с. 840]. Знання та інформація стали особливими соціальними інститутами і водночас – основними виробничими ресурсами, виробленими людьми, для яких матеріальна мета не є домінуючою у житті. Ці ресурси унікальні, невідтворювані і не можуть бути результатом неекономічного примусу.

На нашу думку, сутність постіндустріального суспільства є неоднозначною, оскільки джерела нововведень зростаючою мірою залежать від досліджень та конструкторських розробок, але "сила" суспільства, яка характеризується збільшенням часток ВВП у зростаючій частці зайнятих, приростає швидше у секторі інформації і знань.

Знання та інформація стали особливими соціальними інститутами. Економіка знань є історично відносним та досить суперечливим явищем, оскільки ставить у центр господарської системи інноваційні процеси різного рівня. Безперервність і виняткова глибина сучасних технологічних змін не відповідає принципам стабільності, рівноваги й ефективного використання ресурсів. Знання, не підкріплені адекватними інституційними інструментами узгодження й упорядкування, можуть стати джерелом хаосу в економіці і суспільстві [4].

З нашого погляду, основними функціями інститутів, що забезпечують протікання інноваційних процесів є: спрямування на підготовку людського капіталу та сприятливого середовища для ведення інноваційної діяльності; безпосередня участь у процесі створення, комерціалізації та використання нового знання; спрямування на забезпечення інноваційної діяльності матеріальними ресурсами.

Ключовим моментом інформаційного суспільства стає доступ до інформаційно-комунікаційних технологій комерційного сектора, державного управління, шкіл та закладів вищої освіти й науки, де використання нових технологій визначає прибутки, ефективність праці та якість отриманих знань і досліджень. З нашого погляду, розвиток науки спонукає не тільки до появи інтелектуальних новацій, на основі яких згодом формуються нові технології виробництва і засоби споживання, але й до перетворення людей як господарюючих суб'єктів, що стають носіями нових здібностей і потреб. Саме таким чином відбувається формування інноваційної економіки, в якій наука перетворюється на "генератор" людського потенціалу.

Таким чином, розвиток теорії інновацій є одним із важливих чинників, що визначає пріоритети подальшого дослідження економічної науки, оскільки відображають характерні особливості сучасної економіки. Кожному виду суспільства відповідає визначений набір формальних і неформальних інституційних обмежень, які радикально відрізняються один від одного. Еволюція суспільства змінила існуючі погляди на інновації, чим відзначила особливу роль не тільки технологічного фактору, але і соціально-психологічних, правових та політичних чинників.

Список використаних джерел

1. Базилевич В.Д. Философия экономики. История: Монография / Базилевич В.Д., Ильин В.В. – К.: Знання, 2011. – 928 с.
2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Белл Д. – М.: Academia, 1999. – 787 с.
3. Гайдай Т.В. Институційно-еволюційний підхід у дослідженні інверсійного типу системної трансформації / Гайдай Т.В. // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. – Вып. 37–1. – 2009. – С. 85–89.

4. Гесць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В.М. Гесць. – К.: НАН України. Ін-т екон. та прогн. НАН України, 2009. – 864 с.

5. Історія економічних учень: Підручник / За ред. Базилевич В.Д. (проф.). – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2004. – 1250 с.

6. Маслов А.О. Теорія інформаційного суспільства як методологічна основа теорія інформаційної економіки / Маслов А.О. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. Вип. 123. – 2011. – С. 24 – 28.

7. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Норт Д. – М.: Начала, 1997. – 197 с.

8. Осецький В.Л. Поступ системи мотивації праці: від матеріалізації до постматеріалістичних цінностей / Осецький В.Л. // Економічна теорія. – 2011. – № 2. – С. 47–57.

9. Чухно А.А. Институціоналізм: теорія, методологія, значення / Чухно А.А. // Економіка України. – 2008. – № 6-7. – С. 12–17.

10. Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку: дослідження підприємницької прибутку, капітала, кредиту і циклу кон'юнктури / Шумпетер Й. – М.: Прогрес, 1982. – 455 с.

Надійшла до редколегії 20.02.13

О. Катигрובה, канд. экон. наук, асист.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

РАЗВИТИЕ ТЕОРИИ ИННОВАЦИЙ В КОНТЕКСТЕ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗМА

В статье определено сущность теории инноваций, классифицированы направления ее развития, исследованы особенности эволюции инновационной теории в контексте институционализма и раскрыто ее значение в постиндустриальной теории.

Ключевые слова: инновации, теория инноваций, институции, традиционный институционализм, неинституционализм, наука, технологии, знания, теория постиндустриального общества.

O. Katigrobova, PhD, Assistant Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

DEVELOPMENT OF INNOVATIVE THEORY IN INSTITUTIONALISM

The article defined an essence of the innovative theory, classified directions its development, studied an evolution of the innovative theory in institutionalism and revealed its importance in postindustrial theory.

Keywords: innovation, innovative theory, institutions, traditional institutionalism, neoinstitutionalism, science, technology, knowledge, postindustrial theory.

УДК 330.83

П. Ключин, д-р экон. наук, доц., с.н.с. ИЭ РАН
НИУ Высшая школа экономики, Москва (Россия)

РАЗВИТИЕ ТЕОРИИ ХОЗЯЙСТВЕННОГО КРУГООБОРОТА В XX ВЕКЕ И ЕЕ СОВРЕМЕННЫЕ ПЕРСПЕКТИВЫ

В статье предлагается новая ретроспектива изучения теории хозяйственного кругооборота от Ф. Кенэ (1758) до П. Сраффы (1960). Она связана с органичным включением в эту традицию российско-украинского дореволюционного наследия, которое было реализовано в трудах М.И. Туган-Барановского, В.К. Дмитриева, Н.Н. Шапошниковой, В.И. Борткевича, Г.А. Харазова, Е.Е. Слуцкого, А.Д. Билимовича. Благодаря такому представлению о теории кругооборота как непрерывно развивающейся тематической традиции становится возможной формулировка новой политико-экономической схемы кругооборота экономики.

Ключевые слова: теория хозяйственного кругооборота; российско-украинская экономическая мысль; Ф. Кенэ; П. Сраффа; В.К. Дмитриев; Г.А. Харазов; Е.Е. Слуцкий; А.Д. Билимович.

Постановка проблемы исследования обусловлена двумя обстоятельствами. Во-первых, потребностью развивать дальше теорию воспроизводства, которая после событий последних 20-ти лет отошла на задний план в экономической науке, но имеет большой и не раскрытый до конца потенциал. Во-вторых, необходимостью решить давно назревшую задачу возрождения дореволюционного политико-экономического и экономико-математического наследия (М.И. Туган-Барановский, В.К. Дмитриев, Н.Н. Шапошников, В.И. Борткевич, Г.А. Харазов, Е.Е. Слуцкий, А.Д. Билимович и др.). Связующим звеном между этими двумя направлениями мысли является соответствующая интерпретация классической политической экономии, к которой постоянно возвращались отечественные экономисты указанного периода для формулировки своих концепций.

Анализ последних публикаций исследований убеждает в том, что все предпосылки дальнейшего исследования воспроизводственной проблематики сегодня налицо: 1) был предложен и обоснован новый (по сравнению с подходами К. Маркса, Й. Шумпетера, К. Прибрама и М. Блауга) подход к истории экономической мысли [24, 25], основанный на эволюции доктрины "чистого продукта" системы; 2) ряд обновленных в этом духе отечественных переводов классического наследия [14, 27] заложил основу для соответствующей реконструкции отечественной экономической мысли дореволюционного периода [10]; 3) подход к рассмотрению

экономики на основе принципа кругооборота существенно выигрывает в свете раскрывшейся неспособности неоклассического мейнстрима предсказать, а затем и объяснить мировой экономический кризис 2008-2009 гг. Все это указывает на то, что начинать сегодня с "кругооборота" более уместно, нежели с классического понятия "воспроизводства", которое выглядит по большей части исчерпанным, а в остальной части (например, в работах Я.А. Кронрода, А.И. Ноткина, Я.Б. Кваши и др.) – требующим серьезной ревизии.

С другой стороны, выстраивание целостной концепции кругооборота в XX в. невозможно себе представить без отечественного экономического наследия, формировавшегося как раз в начале XX в. Задача возрождения его была поставлена на рубеже XIX – XX вв. [1, 2, 23], а почва для более углубленного исследования экономико-математического направления подготовлена в одной из последних книг экономиста-подвижника в этой области [31].

Тем не менее, нерешенная часть проблемы заключается в том, что наследие отечественной традиции экономического анализа, состоящей по большей части из экономистов-математиков, не осмыслено в качестве важного и неотъемлемого этапа развития теории хозяйственного кругооборота, связующего центральные идеи Ф. Кенэ, К. Маркса и П. Сраффы.